

KNOWLEDGE AND KNOWLEDGE MANAGEMENT OF COMMUNITY FOREST
CASE STUDY KHAO-AYPODE COMMUNITY SUBTAKEAN SUB-DISTRICT
CHAIBADAN DISTRICT LOBBURI PROVINCE

องค์ความรู้และการจัดการความรู้ป่าชุมชน

กรณีศึกษา ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด ตำบลซับตะเคียน อำเภอยะบะดี จังหวัดลพบุรี

บุษกร โอพารฤทธินันท์¹ รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี²

สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

การศึกษาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนเขาอ้ายโปด กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน ประชาชนชุมชน ตัวแทนจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และองค์กรภาครัฐ การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ประชุมกลุ่มย่อย และสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดของการจัดการป่าชุมชน ต้องการฟื้นฟู อนุรักษ์ป่า เพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และการบริหารจัดการป่าชุมชนให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมกัน จะทำให้ชุมชนรักและหวงแหนป่า ต้องการมีส่วนร่วมในการบริการจัดการป่าอย่างยั่งยืน ภายใต้แนวคิด “รักษ์ป่า สานฝัน เพื่อประโยชน์ร่วมกัน”

ด้านองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน พบว่า จุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูป่าเกิดจากชุมชนเรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในอดีตที่มีผลกระทบมาจาก เกิดจากการทำลายป่า พื้นที่ป่าไม้ลดลง เนื่องมาจากการขยายตัวและความเจริญของชุมชน เป็นผลให้เกิดภาวะแห้งแล้ง ผลผลิตทางการเกษตร ของชุมชนเสียหาย กล่าวได้ว่าชุมชนยังคงพึ่งพิงป่าและใช้ประโยชน์จากป่าทั้งเป็นแหล่งปัจจัยสี่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชุมชน รักษาระบบนิเวศ และแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ของชุมชน พัฒนาการของป่าชุมชนแบ่งเป็น 3 ยุค คือ ยุคที่ 1 ยุคการตั้งถิ่นฐานชุมชน ยุคที่ 2 ยุคป่าเสื่อมโทรมที่สุด ยุคที่ 3 ยุคการฟื้นฟู-อนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ผู้นำและชุมชนรวมตัวกันจัดตั้งองค์กร บริหารจัดการป่าภายใต้ชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายโปด” การดำเนินการด้านป่าชุมชนใช้แนวคิดเรื่องหลักคำสอนทางศาสนา สอดคล้องไปกับ ลักษณะการดำเนินชีวิตของชุมชน ที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยมีกิจกรรมอนุรักษ์ป่า เช่น ประเพณีขบป่า – สืบชะตาป่า กวาระเบียบและการใช้ประโยชน์จากป่า การทำแนวกันไฟและไฟระว่างไฟป่า การตรวจป่าและไฟระว่างการกระทำผิด การกำจัดวัชพืชเป็นแนวกันชน การปลูกป่าเพื่อสร้างธนาคารอาหาร เป็นต้น

ด้านการจัดการความรู้ของกลุ่มอนุรักษ์เขาอ้ายโปด พบว่า กลุ่มมีกระบวนการจัดการความรู้ยังไม่เป็นระบบและชัดเจน การทำงาน ของกลุ่มมี การตั้งเป้าหมาย ร่วมกัน การสร้าง องค์กร และค้นหาบุคลากรทำงานมาจากกลุ่มอาสาสมัคร สาธารณสุข ผู้นำชุมชน และอาสาสมัครจากชุมชน ที่มีแนวคิดเดียวกัน ความรู้ที่ใช้ได้มาจากตัวบุคคลและองค์กรทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยผ่านกระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ การค้นหาความรู้โดยการ ศึกษาจากบุคคล ของชุมชน เอกสารและสื่อสิ่งพิมพ์ และ องค์กรที่เกี่ยวข้อง การสร้างและแสวงหาความรู้ เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างบุคคล แต่ยังคงขาดการบันทึกความรู้อย่างเป็นระบบ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ ได้จัดสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ของชุมชน ในโรงเรียน การเข้าถึงความรู้โดยเป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาดูงาน การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ โดยสร้างเครือข่าย ประชุม การปรึกษาหารือ สนทนากลุ่ม และจัดกิจกรรมโครงการจากประสบการณ์จริง และการเรียนรู้ ใช้วิธีการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

¹ นักศึกษาปริญญาโท สาขาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม (ภาคพิเศษ)

² อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

แนวทางการสร้างความรู้และทัศนคติของชุมชนต่อการจัดการป่า ได้แก่ ส่งเสริมความรู้และกระตุ้นแนวคิด ให้เห็นความสำคัญของการจัดการป่าชุมชนในทุกกลุ่มคน, สร้างแรงจูงใจให้ชุมชนมีส่วนร่วมต่อการจัดการป่าชุมชน ผ่านกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

แนวทางการพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ ด้านการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ สนับสนุนการต่อยอดองค์ความรู้ของการจัดการป่าชุมชน , สร้างและเรียนรู้กระบวนการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ , จัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ , พัฒนาและสร้างบุคลากรทดแทนในองค์กร

คำสำคัญ : องค์ความรู้ การจัดการความรู้ ป่าชุมชนเขาอ้ายโปก

ABSTRACT

This research was aimed at the study on community knowledge and knowledge management process concerning community forest management - case study: Khao Aypode community forest Tambon Subtakean, Chaibadarn district, Lopburi province. The secondary data was acquired by literature and document review, and field data was obtained by observation, interview and building relationship with community leader and dwellers.

According to the study, most of community forest management knowledge were related to ecology, integrative management, and social lifestyle of community. Community was able to make activity planning for; natural resource restoration and utilization which could effectively create income from supplementary occupation, fund raising, and network building in all level. The community forest knowledge management was conducted by original organization such as religious leader, formal leader, and informal leader such as indigenous expert, and community elderly, and modern organization such as community forest committee, volunteer group, and various supplementary occupation groups which strengthened the community activity. The knowledge management process which comprised of knowledge identification, knowledge creation and acquisition, knowledge organization, knowledge codification and refinement, knowledge access, knowledge sharing, and learning generated from knowledge, experience, and practice in the community, indigenous wisdom. These knowledge, in combination with knowledge from the outside of community, outing study, seminar, and discussion both formal and informal manner, community forest regulation legislation, lesson learned documentation, forest resource utilization manual arrangement, public relation and mass media publication, and local community lesson based school course enabled the development of knowledge and knowledge management in organization.

KEYWORD : KNOWLEDGE , KNOWLEDGE MANAGEMENT, KHAO – AYPDE COMMUNITY FOREST

บทนำ

ตลอดระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายเป็นอย่างมาก จนกลายเป็นวิกฤตการณ์อย่างหนักในสังคมโลกและสังคมไทย จากผลการสำรวจพื้นที่ป่าไม้จากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat-5 (TM) ของกรมป่าไม้ เพื่อศึกษาหาพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ (Existing Forest Area) ทั่วประเทศ ในปีพ.ศ.2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้จำนวน 171 ล้านไร่ หรือ 53.33% ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด จากสถิติพื้นที่ป่าไม้ในปีล่าสุดพ.ศ. 2547 มีป่าไม้เหลือเพียง 104,804,367 ไร่ เหลือพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดคิด เป็นร้อยละ 17.4 (กรมป่าไม้, 2549) ปัจจุบันประเทศไทยมี พื้นที่ป่าไม้จำนวน 171,585.65 ตร.กม. หรือ 107,241,031 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 17.8 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด (ข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ 2551 : <http://www.forest.go.th/stat/stat51/stat2551.htm>, 12 พฤษภาคม 2552) ทำให้เห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ยังคงลดลง ในขณะที่ความต้องการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรเพิ่มขึ้น ที่ผ่านมามีการพัฒนาประเทศและระบบเศรษฐกิจเน้นเป็นฐานการผลิตเพื่อการแข่งขันทางการค้าและเพิ่มรายได้พัฒนาประเทศ ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย อีกทั้งนโยบายของรัฐเน้นวัตถุประสงค์ด้านความหลากหลายทางกายภาพ-ชีวภาพและนโยบายทางกฎหมายมากเกินไป จนมองข้ามปัญหาและความเชื่อมโยงของคนกับป่า โดยรัฐเชื่อมั่นว่าการอนุรักษ์กับกิจกรรมของชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรป่า ไม้ในด้านลบมากกว่า ชุมชนคือตัวการของการทำลายป่า (อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ , 2543) ซึ่งสวนทางกับแนวคิดที่เดิมป่าไม้เป็นแหล่งสำคัญให้ประโยชน์แก่สังคมมนุษย์ด้านปัจจัยสี่ ในบางท้องถิ่นป่าไม้ยังเป็นแหล่งพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี-วัฒนธรรม ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น ทำให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมถูกขับไล่ออกจากพื้นที่ นอกเหนือไปจากนโยบายที่กำหนดโดยรัฐแล้ว การบริหารและจัดการป่าไม้ของประเทศยังคงเป็นแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เป็นผลให้ระบบการบริหาร จัดการขาดการตรวจสอบและควบคุม อีกทั้งองค์กร ท้องถิ่น ถูกจำกัด อำนาจกำหนดนโยบาย การจัดสรรงบประมาณ และความคิดริเริ่มในการบริหารดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งนโยบายต่างๆที่ออกโดยรัฐไม่มีความต่อเนื่องทั้งหมดนี้เป็นระบบการบริหารและจัดการที่ด้อย

ปัญหาต่างๆเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตการณ์ทางความคิด ความตระหนักและจิตสำนึกทางด้านทรัพยากรป่าไม้ของคนในสังคม สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากสังคมถูกกลืนหรือถูกกระทำโดยระบบเศรษฐกิจ และไม่เน้นความสำคัญของทรัพยากรป่า ถ้าย้อนไปศึกษาอดีตโดยมองผ่านระบบการผลิตของสังคม ความเป็นอยู่ จะพบว่า โดยพื้นฐานชุมชนส่วนมากให้ความสนใจกับทรัพยากรป่า จะเห็นได้จากการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆที่ได้จากป่า ที่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการดำรงชีวิต เศรษฐกิจสังคม ความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนเรียนรู้จากการดำเนินชีวิตในบริบททางสังคมเศรษฐกิจที่เป็นอยู่อย่างพอเพียง ซึ่งเป็นความเข้าใจที่สามารถอธิบายได้โดยชุมชนเอง ความรู้ ความเข้าใจนี้พัฒนาไปเป็น “องค์ความรู้” และเป็น “ภูมิปัญญา” ของคนในชุมชนที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็น “จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม” โดยไม่รู้ตัว

การจัดการป่าชุมชนเป็นอีกทางเลือกของชุมชนที่จะพยายามปกป้อง รักษาทรัพยากรป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพ แนวคิด ภูมิปัญญา หรือองค์ความรู้เกี่ยวกับจัดการป่าของชุมชนที่สั่งสมประสบการณ์ที่มีมานาน สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับป่า จารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านใช้ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การผลิตเกี่ยวกับการจัดการป่า จนตกผลึกออกมาเป็น องค์ความรู้ ดังนั้นการพัฒนาระบบการจัดการป่าชุมชน ควบคู่ไปกับการจัดการความรู้เป็นกระบวนการสำคัญที่จะเสริมสร้างพัฒนาความรู้และการเรียนรู้ เนื่องจากการจัดการความรู้เป็นกระบวนการและเครื่องมือในการพัฒนาความสามารถขององค์กรและบุคคล ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สนับสนุนให้ชุมชนมีโอกาสกำหนดความรู้ของตนเอง เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์และต่อยอดความคิด องค์ความรู้กับประเด็นปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากการจัดการป่าชุมชน

วิธีการศึกษา

รูปแบบการศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิและเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสังเกต แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มย่อย จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 สระบุรี สถานีควบคุมไฟป่าลพบุรี เขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขาสมโภชน์ ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ เอกสารราชการ ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ชุมชนระดับตะเลียบตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ระยะทางห่างจากศาลากลางจังหวัดลพบุรี 105 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอชัยบาดาล เป็นระยะทาง 35 กิโลเมตร การบริหารปกครองโดยองค์การบริหารส่วนตำบลระดับตะเลียบ ลักษณะการตั้งบ้านเรือนแบบกระจายตามที่ดินทำกินของตนเองและอยู่กันแบบรวมกลุ่มที่เป็นเครือญาติและผสมผสานกันต่างเครือญาติ แม้ว่าจะอยู่ห่างไกลกัน แต่มีระบบการคมนาคมสามารถเชื่อมต่อไปมาหาสู่กันได้สะดวก คนในชุมชนมักมีกิจกรรมพบปะร่วมกันหลังจากเลิกงาน ส่วนใหญ่จะเป็นการพูดคุยกันในวงเหล้าหรือนัดพบปะเพื่อปรึกษาหารือทุกซอกทุกดินเกี่ยวกับเรื่องทั่วไป การประกอบอาชีพหรือกิจกรรมบางอย่างที่ต้องทำร่วมกัน บางครั้งก็จะพบปะกันผ่านวันสำคัญทางศาสนาและงานบุญของชุมชน ได้รับข้อมูลข่าวสารจากโทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต หอกระจายข่าว และหน่วยงานราชการ ชาวบ้านชุมชนระดับตะเลียบประกอบอาชีพหลักที่สำคัญ คือ การทำไร่อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด พริก และฝ้าย เนื่องจากเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการสนับสนุน ให้ปลูกจากภาครัฐ การเพาะปลูกนิยมใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชโดยอาศัยน้ำฝนและแหล่งน้ำตามธรรมชาติเป็นหลัก ยังมีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องด้านการเพาะปลูก จะทำพิธีเช่นไหว้เจ้าที่ประจำที่ดินบริเวณหัวไร่ โดยจะเช่นไหว้ในช่วงที่มีฝนตกลงมาครั้งแรกของฤดูกาลหรือที่เรียกว่า “ฝนแรก” อยู่ช่วงเดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคม แต่ถ้าไม่มีฝนตกลงมาก็ต้องรองจนกว่าฝนตก การทำพิธีเช่นนี้เพื่อเป็นอธิษฐานขอพรให้ฝนตกตามฤดูกาลและได้ผลผลิตดี ฤดูกาลเพาะปลูกช่วงต้นเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมีนาคมในปีถัดไป ในระหว่างที่รอเก็บเกี่ยวผลผลิตนั้นชาวบ้านจะอพยพออกไปประกอบอาชีพเสริมเมืองใหญ่ๆ หรือประกอบอาชีพเสริมภายในหมู่บ้าน เช่น รับจ้าง และค้าขายเกษตรกรในชุมชนส่วนใหญ่มีเงินทุนจากการกู้ยืมธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เพื่อนำมาซื้อปุ๋ย ค่าจ้างของขั้นตอนการเพาะปลูก และใช้จ่ายภายในครอบครัว นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐได้ส่งเสริมอาชีพเสริมให้กับประชาชนในกลุ่มมวลชน ได้แก่ ครอบแฝก แปรรูปอาหาร ขยายผักพื้นบ้าน แปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากป่าชุมชน และแนะนำดิน ทำศึกษาธรรมชาติให้กับผู้สนใจ เป็นต้น

ป่าชุมชนเขาอ้ายไ้ด มีที่มาของชื่อ “อ้ายไ้ด” ว่า ครั้งหนึ่งมีชาวบ้านชื่อนายไ้ดขึ้นไปบนเขาเพื่อหาของป่าและพืชผักใช้เป็นอาหาร ระหว่างนั้นเกิดหลงทางอยู่บนเขาเป็นเวลา 2 วันและสามารถรอดชีวิตออกมาได้ ทำให้ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงต่างพากันเรียกภูเขาภูนี้ว่า “เขาอ้ายไ้ด” ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลระดับตะเลียบ ทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี มีลักษณะเป็นภูเขาหินปูน ครอบคลุมพื้นที่หมู่ที่ 3, 5 และ 6 อยู่ในเขตความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลระดับน้ำทะเลสูงสุด 545 เมตร มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 1,200 ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าชุมชน 800 ไร่ และพื้นที่แปลงสัมปทานบริษัทเจ้าพระยาหินอ่อน 400 ไร่ สภาพพื้นที่ป่าเป็นแบบสังคมป่าเต็งรังและสังคมป่าเบญจพรรณไม้ที่มีคุณค่าหลายชนิดทั้งไม้ใช้สอย เช่น ไม้มะค่า ประดู่ ชิงชัน ตะแบก ตะค้ารัง ไผ่รวก เป็นต้น พืชสมุนไพร เช่น มะกา พญามือเหล็ก มะขาง จันทน์แดง ยิ่งกวาวเครือขาว หนอนตาขอยาก เป็นต้น ผักพื้นบ้าน เช่น บุก รอก หน่อไม้ ผักหวานป่า สามสิบ เห็ดโคน ส้มลม เป็นต้น พืช

อาหารสัตว์ เช่น มะกอก มะกัก กลอย มันป่า เป็นต้น พบสัตว์ ป่าอยู่อาศัยหลายชนิด เช่น เต่าเหลือง เม่น ลิงลม หมูหริ่ง ไก่ป่า กระรอกหลากสี กระแต เต่าหับ หอยหอม และนกนานาชนิด แมลงนานาชนิด เช่น ผีเสื้อ จักจั่น เป็นต้น

พัฒนาการของการจัดการป่า

ยุคที่ 1 ยุคการตั้งถิ่นฐานชุมชน (พ.ศ. 2506 - 2518)

จุดเริ่มการก่อตั้งชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2506 เดิมพื้นที่ชุมชนชั้บตะเคียนเป็นพื้นที่ป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ในยุคแรกพรานเงินเป็นพรานมาล่าสัตว์เข้ามาป่าแคว้นนี้แหละ ต่อมาลูกห่ากะป่าไสย เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้เพื่อใช้ประโยชน์ เป็นพื้นที่ทำกินและนำไม้ที่ตัดได้ ไปเผาถ่าน ต่อมา มีชาวบ้านอพยพมาจากจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาท และนครราชสีมาเข้ามา อาศัยอยู่บริเวณบ้านชั้บน้อยและบ้านหนองโก ส่วนอีกกลุ่มมาจากชัยภูมิและขอนแก่นเข้ามาอยู่บ้านชั้บกระโดนในปัจจุบัน จน ขยายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น ทำให้พื้นที่ที่เคยอยู่ในเขตการปกครองของตำบลหนองคายไต่ตะ ก็แยกออกเป็นชุมชนใหม่แบ่งเป็นตำบล นาโสมและตำบลชั้บตะเคียน เหตุผลที่เรียกพื้นที่นี้ว่า “ชั้บตะเคียน” เพราะบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งน้ำชั้บและมีดิน ตะเคียนอยู่เป็นจำนวนมาก

ยุคที่ 2 ยุคป่าเสื่อมโทรมที่สุด (พ.ศ. 2518 – 2535)

นอกจากการสร้างชุมชนใหม่แล้ว ในปี พ.ศ.2518 รัฐยังมีนโยบายที่จะก่อสร้างเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างอำเภอถ้ำ นารายณ์ จังหวัดลพบุรีกับอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา โครงการนี้แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2523 จากการสำรวจเส้นทางและ ก่อสร้างเส้นทาง ทำให้พื้นที่แห่งนี้ต้องสูญเสียป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านทั้งภายในและนอกพื้นที่เข้ามาแผ้วถางพื้นที่ทำ กิน ทำให้ชุมชนมีขนาดของชุมชนใหญ่ขึ้น เป็นผลให้พื้นที่ป่าลดน้อยและเสื่อมโทรมเป็นเหตุให้เกิดภาวะภัยแล้ง พืชผลด้าน เกษตรกรรมเสียหาย ขาดแคลนน้ำใช้ในการอุปโภค- บริโภค จัดได้ว่าเป็นช่วงที่ป่าและทรัพยากร ธรรมชาติอยู่ในภาวะวิกฤตขั้น รุนแรง

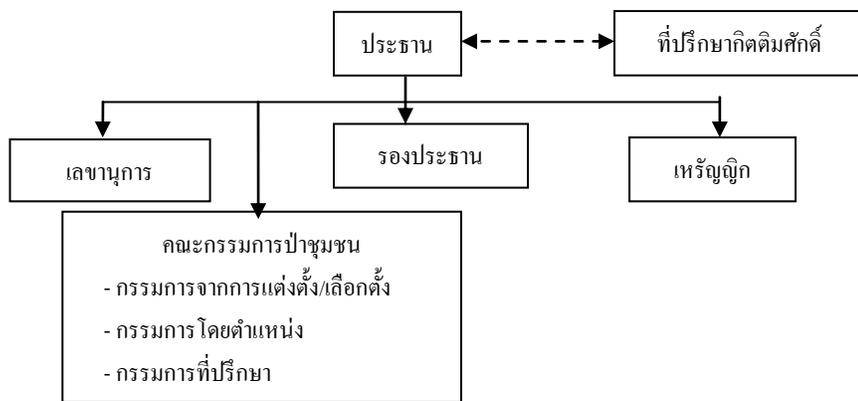
ยุคที่ 3 ยุคการฟื้นฟู – อนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ (พ.ศ. 2535 – ปัจจุบัน)

ปัญหาภัยแล้งที่เกิดซ้ำซากตลอดมา เป็นเหตุให้ผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมเสียหายและเกิดภาวะขาดแคลนน้ำ อุปโภค-บริโภคในฤดูแล้ง ชุมชนเรียนรู้ปัญหาจากป ระสบการณ์ที่เกิดขึ้นและตระหนักเห็นความสำคัญของป่าร่วมกันอนุรักษ์ พื้นที่ป่า ในปี พ.ศ.2535 ผู้นำชุมชนและชุมชนจึงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายไต้ดขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูป่าเขาอ้าย ไต้ด

ลักษณะของการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ด ยัง ไม่มีการกำหนดเขตป่าที่แบ่งเป็นการใช้ประโยชน์ และเขตอนุรักษ์ดังเช่นป่าชุมชนแห่งอื่นๆ เน้น สร้างความหลากหลายทางชีวภาพและ รักษาระบบนิเวศ การ บริหารจัดการป่าให้ ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่าอย่างเสมอภาคกัน โดยเชื่อว่าถ้าคนในชุมชนได้รับประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่า เท่าเทียมกัน ชุมชนก็จะรักและหวงแหนป่า การดำเนินการจัดการป่าเป็นแบบผสมผสานทั้งเป็นป่าธรรมชาติ สวนป่า และวนเกษตร แบบสวน ป่าจะคัดเลือกเลือกพันธุ์ไม้ปลูก ป่าประเภทไม้โตเร็ว เช่น จี้เหล็ก สะเดา เพื่อใช้เป็นแนวกันไฟ และเป็นแหล่งอาหารให้ชุมชน บริเวณรอบเขาอ้ายไต้ด พืชสมุนไพรและพืชเศรษฐกิจ เช่น สัก มะค่าไก่ ผ่าง พญามือเหล็ก ขันทองพยาบาท ชุมเห็ดเทศ มะขาม เปรี้ยว เต้าขยายม่อม เป็นต้น และแบบวนเกษตรจะปลูกพืชผักพื้นบ้านบริเวณรอบชายป่า ไม้ที่ปลูกได้แก่ มะรุม ขนุน สลิด ถั่วปี ถั่วแปบ และถั่วมะแฮะ เป็นต้น เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกันในชุมชน

ความเป็นมาและ โครงสร้างการบริหารจัดการ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 ผู้นำและชุมชนร่วมกันขออนุญาตจัดตั้งพื้นที่ ป่าเขาอ้ายไต้ดเป็นป่าชุมชน แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับของการ จัดตั้งป่าชุมชน จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2547 ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการเป็นป่าชุมชน กลุ่มผู้นำและชุมชนจึงรวมตัวกัน จัดตั้งขึ้น

เพื่อฟื้นฟูป่าและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดสำคัญของการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มเกิดจากผู้นำและอาสาสมัครในชุมชนเห็นความสำคัญของ ป่าและเรียนรู้ประสบการณ์ในอดีตที่เกิ ดจากการทำลายป่า แล้วส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของชุมชน ภายใต้ชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ด” การค้นหาผู้นำและกลุ่มคนทำงาน มาจากคนในชุมชนที่อาสาเข้ามาช่วยงานอนุรักษ์ป่าร่วมเป็นคณะกรรมการ เพื่อให้การประสานงานระหว่างกลุ่มทำงานและชุมชนมีประสิทธิภาพ จึงมีการกำหนดตำแหน่งภายในโครงสร้างหลักขององค์กร ประกอบด้วย กำหนดให้นายกองค้การบริหารส่วนตำบลชะเคียนเป็น ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนโดยตำแหน่ง รองประธาน 2 คน เற்றுญิก เลขานุการ และคณะกรรมการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งมาจากอาสาสมัครจากชุมชน คณะกรรมการโดยตำแหน่งมาจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการที่ปรึกษามาจากผู้ดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการองค์กรบริหารส่วนตำบลและผู้อำนวยการโรงเรียนในชุมชน มีวาระการทำงาน 4 ปี กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบโดยแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบได้ 3 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายป้องกัน/ปราบปราม มีหน้าที่สอดส่องดูแลการลักลอบการตัดไม้และหาของป่า ตรวจป่า สำรวจป่า , ฝ่ายป้องกันไฟป่า มีหน้าที่สอดส่องดูแลการเกิดไฟป่า กำหนดเขตแนวป้องกันไฟป่า ,ขอความร่วมมือกับเขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขาสมโภชน์และสถานีป้องกันป่าลพบุรี , ฝ่ายส่งเสริม/ประชาสัมพันธ์ มีหน้าที่ส่งเสริมการปลูกป่า ส่งเสริมการขยายพันธุ์ พืชและสัตว์ป่า สนับสนุนการศึกษาวิจัย ส่งเสริมทำความเข้าใจกับประชาชนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และจัดกิจกรรมต่างๆ แสดงเป็นโครงสร้างดังนี้

แผนภูมิที่ 1 โครงสร้างของคณะกรรมการป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ด

แม้ว่าการจัดการป่าชุมชน จะมีโครงสร้างขององค์กรอย่างชัดเจนแล้วก็ตาม ผู้นำและกลุ่มคนทำงานหลักเป็นเพียงกลุ่มคนที่ร่วมก่อตั้ง ซึ่งในที่นี้ ผู้นำคงเป็นนายชัยพร กลิ่นจัน ทร์ หรือหมอยหอย ที่นำพาคิด สืบหา หาความรู้มาถ่ายทอด แลกเปลี่ยนภายในกลุ่ม

“ หมอยหอย แกจะเป็นตัวหลักมาตั้งแต่แรก แกเก่ง ทุกคนยอมรับ แก จะชอบคิดชวนทำ มีเรื่องอะไรใหม่ๆ จะมาเล่าให้ฟัง ให้พวกเราคิดต่อ เดี่ยวนี้แกจะยุ่ง ไม่ค่อยมีเวลา งานเยอะ” (สัมภาษณ์ นายสมควร เหลาจันทีก)

หลังจากที่ได้รับอนุญาตเป็นป่าชุมชนแล้ว การทำงานด้านอนุรักษ์และจัดการป่าเริ่มกลไกที่เป็นระบบมากขึ้น ประกอบด้วยกลไกหลักที่สำคัญได้แก่ กำหนดระเบียบข้อบังคับการใช้ประโยชน์จากป่า กำหนดแผนกิจกรรมพัฒนาป่าชุมชน แนวความคิดของการกำหนดระเบียบข้อบังคับและแผนกิจกรรม เกิดจากการศึกษาปัญหาและประสบการณ์ที่เกิดในอดีต นำมาจัดทำเป็นระเบียบและแผน ดำเนินงาน ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยน แก้ไขตามสถาน การณ์และความเหมาะสมของช่วงเวลา เพื่อ

ป้องกันและพัฒนากิจการป่าชุมชนให้มี ประสิทธิภาพ เช่น กิจกรรมทอดผ้าป่า บวชป่า – สืบชะตาป่า ทำแนวกันไฟและเฝ้าระวังไฟป่า ประชุมเครือข่าย การตรวจป่า การดับไฟป่า การเฝ้าระวังการกระทำผิด โครงการอบรมมัคคุเทศก์น้อย การกำจัดวัชพืชเป็นแนวกันชน เครือข่ายเยาวชนรักษ์เขาอ้ายไผ่ด การศึกษาดูงานนอกสถานที่ . จัดทำแผนงานจัดการป่าชุมชน ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

ป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ดมีผักพื้นบ้านที่เป็นพืชสมุนไพรหลากหลายชนิด โดยใช้ประโยชน์จากส่วนต่างๆของพืช นำมาประกอบอาหาร ประุงรสอาหารและช่วยถนอมอาหาร ได้แก่ ผล ดอก ใบ ราก ลำต้น ยอด และเมล็ด เช่น นำเอารากต้นหนอน ตายอยากมาบุบแล้ววางไว้บนปากไหหมักปลาร้า จะช่วยป้องกันไม่ให้ปลาร้าที่หมักไว้มีหนอน เป็นต้น เช่น หน่อไม้ หอยหอม หรือหอยหวาน พืชสมุนไพร นอกจากนี้ยังมีการ พัฒนาคำขวัญและรักษาตำรับอาหารจากผักพื้นบ้านไว้ โดยจัดการแข่งขัน ทำอาหารจากแหล่งอาหารป่าชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมพัฒนารูปแบบการทำอาหารจากทรัพยากรจากป่า ซึ่งสามารถนำมาแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเสริมรายได้ในครัวเรือน

ด้านไม้ใช้สอย ส่วนมากนิยมใช้ไม้เนื้อแข็งเพื่อก่อสร้างบ้านเรือนและเครื่องเรือน ปัจจุบันหลังจากมีการอนุรักษ์ป่าและรูปแบบการก่อสร้างบ้านเรือนเปลี่ยนแปลง ทำให้การใช้ประโยชน์จากไม้ใช้สอยต่างๆ ลดลง แต่ก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง ส่วนมากเป็นไม้เนื้ออ่อนนำมาทำเป็นเสาเข็มและเสาสิ่งก่อสร้างที่ไม่ต้องการ ความแข็งแรงนัก ส่วนไม้ที่นำมาใช้เผาถ่านจะได้จากต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนา และไม้โตเร็วที่ปลูกเป็นแนวกันไฟ ปัจจุบัน ชุมชน หันมาพัฒนาวัสดุเหลือใช้ทางเกษตรกรรมเป็นเชื้อเพลิงอัดแท่ง เช่น ไม้แฉง ต้นพริก ต้นสาบเสือ เป็นต้น

ด้านเป็นยารักษาโรค ป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ดเป็น ป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชสมุนไพรเป็นจำนวนมาก เนื่อง จากเดิมการฟันฟูป่าแห่งนี้ต้องการเป็นฐานผลิต สมุนไพร ให้กับสถาบันแพทย์แผนไทย ดังนั้นชุมชนจึงมีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรพอสมควร มีการ แลกเปลี่ยน ความรู้ กันในหมู่เพื่อนบ้าน การใช้สมุนไพรนั้นเพื่อการรักษาและบรรเทา อาการของโรคในชีวิตประจำวัน มีหลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์ว่าจะเก็บสมุนไพรเท่าที่จำเป็น

การส่งเสริมอาชีพชุมชน เช่น การกรองแผลกจากหญ้าแผลกและหญ้าคาที่ได้ แนวกันไฟโดยรอบพื้นที่ป่า ที่นำเอาหญ้า เพื่อป้องกันไฟป่าที่จะเกิดขึ้นกับพื้นที่ป่าชุมชน เดิมการทำแนวกันไฟจะใช้วิธีชิงเผาหญ้าแผลกและหญ้าคาในบริเวณ ล้อมแหลมหรือบริเวณที่มีโอกาส เกิดไฟป่า ที่ผ่านมามีโอกาส เสียประโยชน์ และก่อให้เกิดมลพิษ ทำให้เกิดแนวคิด สร้างงานกรอง แผลกให้กลุ่มผู้สูงอายุว่างงานแต่ยังสามารถประกอบอาชีพสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และสนับสนุนให้กลุ่มผู้สูงอายุอบรม ความรู้การกรองแผลกให้กลุ่มเยาวชน นอกจากนี้ยังส่งเสริม การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ด ให้กลุ่มแม่บ้าน นำมาผลิตใช้ ช่วยลดรายจ่าย และสร้างรายได้ในครัวเรือน เช่น แชมพู สบู่ ผงพอกหน้า เป็นต้น

ลำดับเหตุการณ์สำคัญของการจัดการความรู้ป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ด

ปี พ.ศ.2535 จุดเริ่มต้นของการจัดการความรู้อย่างไม่เป็นระบบ เกิด ผู้นำขณะนั้นก็คือ นายชัยพร กลิ่นจันทร์ หัวหน้าสถานีอนามัยชะตะเคียนร่วมกับชุมชนจัดตั้งกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ป่า โดยกระตุ้นและ สร้างความตระหนักถึงความสำคัญของป่า ร่วมกันค้นหาคำตอบเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง นำเสนอแนวคิดว่า

“ที่ใดมีปัญหา มีการรวมกลุ่มของประชาชน ก็จะมีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้น ที่ใดมีผู้นำ(ตามธรรมชาติ) มีปัญหาในชุมชน ก็จะมีการรวมกลุ่มเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหา และที่ใดมีการรวมกลุ่ม มีผู้นำ (ตามธรรมชาติ) ก็จะมีการค้นหาปัญหาของชุมชนแล้วมีการแก้ไข...” (อ้างใน นิคม ดีพอ และคณะ อ้างใน ชาตรี เจริญศิริ และคณะ, 2547)

ขณะนั้นสถาบันการแพทย์แผนไทยมีความต้องการพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรเพื่อเป็นฐานการผลิตและแหล่งศึกษาสมุนไพรให้กับนักศึกษาของสถาบันการแพทย์แผนไทย ทำให้เกิดการประสานงานและความร่วมมือระหว่างนายชัยพร กลั่นจันทร์ และแพทย์หญิงเพ็ญภา ททรัพย์เจริญ ผู้อำนวยการสถาบันการแพทย์แผนไทย โดยเลือกพื้นที่เขาอ้ายไต้เป็นฐานผลิตพืชสมุนไพร

“ปลูกสมุนไพรอย่างเดียวยังไม่พอ ต้องมีพืชที่ชุมชนเขาสามารถมาใช้ประโยชน์ร่วมได้ ถ้าชุมชนเขาไม่ได้ประโยชน์จากการปลูกป่า เขาก็จะไม่ช่วยดูแลป่า” เป็นคำกล่าวของผู้อำนวยการสถาบันการแพทย์แผนไทยที่พูดไว้กับผู้นำชุมชน ดังนั้นการคัดเลือกพันธุ์พืชเข้ามาปลูกจึงเป็นทั้งสมุนไพรและพืชอาหารได้

ปี พ.ศ.2543 กลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายไต้ นำเอาแนวคิดของประเพณีบวชป่า สืบชะตาป่าเขาอ้ายไต้ที่ได้จากพื้นที่ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จมาประยุกต์เป็นกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ในวันที่ 5 มิถุนายน ของทุกปี เป็นกิจกรรมที่ยึดหลักคำสอนของศาสนาสิ่งใดที่ได้ผ่านการบวชแล้ว ถือว่าสิ่งนั้นคือสิ่งที่ดีและประเสริฐ ผู้ใดคิดร้ายห รือทำลายถือว่าเป็นบาปย่อมได้รับผลกรรมของการกระทำเช่นเดียวกันกับต้นไม้เมื่อได้บวชแล้ว จึงได้ขอคำแนะนำด้าน พิธีกรรมทางศาสนา จากพระครูมงคลสุนทร เจ้าอาวาสวัดหนองโก ซึ่งท่านเป็นบุคคลที่สนใจและเป็นตัวอย่างของการอนุรักษ์ป่า เงินที่ได้จากกองผ้าป่าหลังหักค่าใช้จ่ายแล้ว ตั้งเป็นกองทุน อนุรักษ์ป่าเขาอ้ายไต้ นอกจากนี้ยังได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆที่มาศึกษาดูงาน สื่อมวลชนที่มาถ่ายทำสารคดี

“เป็นครูพระ สอนนักเรียน พานักเรียนไปสอนในเขา ก็จะสอนว่าป่าให้ประโยชน์อย่างไร และก็สาธิตให้ดู ทุกวันนี่เขาก็รู้และได้ไปดูของจริง สอนแล้วไม่ทำให้ดู มันจะได้อะไร” (สัมภาษณ์ พระครูมงคลสุนทร)

ปี พ.ศ.2546 เครือข่ายการพัฒนาชีวิตสาธารณะ – ท้องถิ่นนำอยู่ จังหวัดลพบุรี เข้ามาจัดโครงการเครือข่ายเยาวชนรักษ์เขาอ้ายไต้ โดยคัดเลือกผู้เข้าอบรมจากนักเรียน ระดับชั้นประถมศึกษา จากโรงเรียน ในชุมชน ใช้กิจกรรมเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสิ่งมีชีวิตจากป่าหรือห้องเรียนธรรมชาติ สิ่งที่ได้จาก การอบรมครั้งนี้นอกจาก สร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนแล้ว ยังสร้างวิทยากรที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนอีกด้วย

ปี พ.ศ.2547 จัดสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้คำขวัญประจำพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ว่า “แหล่งหอยหอมตัวใหญ่ สมุนไพรมากมี ป่าชั้นอากาศดี อิกยังมีเต่าหับสวย” จัดกิจกรรมสัปดาห์ท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยมีกลุ่มเทคนิคน้อย

ปี พ.ศ. 2548 จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชนและทำแนวถนนโดยรอบเขา เพื่อกำหนดเขตพื้นที่ป่าและเป็นแนวกันไฟ ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีจัดทำฐานข้อมูลเรื่องความหลากหลายของพืชสมุนไพร จัดทำคู่มือความหลากหลายของพืชสมุนไพรเขาอ้ายไต้ และร่วมกับคณะครู โรงเรียนและ ชุมชน สร้างหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน จัดทำเอกสารประกอบการเรียนหลักสูตรท้องถิ่น กำหนดให้ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา และปราชญ์ชุมชน ภายใต้อาจารย์เป็นครูหรือวิทยากร ประกอบด้วย ความรู้พื้นฐานทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับป่าสอนโดยครูของโรงเรียน ความรู้สมุนไพรจากป่าสอนโดยปราชญ์ชุมชนและหัวหน้าสถานีอนามัยชัยชะเคียน จริยธรรมกับการอนุรักษ์ป่าสอนโดยพระครูมงคลสุนทร เจ้าอาวาสวัดหนองโก และภาคปฏิบัติศึกษาจากพื้นที่ป่าสอนโดยคณะกรรมการป่าชุมชนและเจ้าหน้าที่จากเขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและสถานีดงไฟป่า

ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ด้านการจัดการชุมชนดีเด่น จากการปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย ได้รับเงินรางวัลจำนวน 250,000 บาท นำมาตั้งเป็นกองทุนอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ เพื่อใช้ดำเนิน กิจกรรมต่างๆ ของการ

จัดการป่า ได้รับความสนใจจากหน่วยงานต่างๆทั้งภาครัฐและเอกชน มาศึกษาดูงาน รวมทั้งสื่อ ให้ความสนใจเข้ามาถ่ายทำ สารคดีเผยแพร่สู่สังคมภายนอก

จัดอบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่าให้กับตัวแทนชุมชน ได้รับความร่วมมือสนับสนุนความรู้ วิธีการ และการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดลพบุรี หลังจากที่ผ่านมาการอบรม สมาชิกได้จัดตั้งเป็นกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าและอาสาสมัครดับไฟป่า โดยมีนายสุทธีชัย พันธุ์แก้ว เป็นประธานกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าและอาสาสมัครดับไฟป่า และจัดอบรมการป้องกันและดับไฟป่าเป็นอาสาสมัครป้องกันไฟป่าจากสถานีดับไฟป่าลพบุรี และอบรมความรู้และวิธีการอนุรักษ์ป่าจากเจ้าหน้าที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขาสมโภชน์ ตั้งเป็นกลุ่มเป็นราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า (รสทป.)

การศึกษาดูงานของกลุ่มเป็นกิจกรรมของแผนพัฒนาป่าชุมชนที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องทุกปี มีการตั้งเป้าหมาย กำหนดความรู้ที่ต้องการจากการดูงาน จากการประชุม แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันในกลุ่ม เพื่อค้นหาพื้นที่ที่จะตอบสนองได้ เป้าหมายที่ต้องการ

“ถามชาวบ้านและกลุ่มทำงานว่า อยากจะทำอะไร ทำไปทำไม ก็จะไปค้นคว้าดูว่าควรจะทำคำตอบได้จากที่ใด หากจากสื่อทั่วไป เอกสาร หนังสือพิมพ์ ทีวี ส่วนมากก็จะพาไปดูงานพื้นที่ที่เขาประสบความสำเร็จ แล้วนำมาเรียนรู้ ปรับใช้ให้เหมาะกับป่าของเรา” (สัมภาษณ์ นายชัยพร กลิ่นจันทร์)

อาทิเช่น ศึกษาดูงานของกลุ่มอนุรักษ์ป่าศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นป่าชุมชนที่โดดเด่นด้านการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้ปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาาร่วมกันของชุมชน และสร้างกระบวนการกลุ่มที่เข้มแข็งนำไปสู่การเกิดประชาคมชุมชน

- ศึกษาดูงานการดำเนินการสวนป่าชุมชนที่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 จังหวัดสระบุรี ตำบลพุดแดง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี เพื่อเรียนรู้การผลิตถ่านเพื่อเศรษฐกิจชุมชน และศึกษาดูงาน การปลูกผักหวาน การแปรรูปเพื่อเศรษฐกิจชุมชน อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี

- ศึกษาดูงานที่สวนของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และศูนย์ภูมิรักษ์ จังหวัดนครนายก นำมาพัฒนาจัดสวนป่าในพื้นที่ ได้ประยุกต์หลักการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับ คน สังคม และธรรมชาติ โดยศึกษาวิถีชีวิตและรวบรวมชนิดของผักพื้นบ้านในชุมชน

- ศึกษาดูงานโครงการตามพระราชดำริห้วยทราย อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เพื่อศึกษาด้านการอนุรักษ์ดินและน้ำ

- ศึกษาดูงานสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ และโครงการตามพระราชดำริห้วยฮ่องไคร้ จังหวัดเชียงใหม่ ความรู้ที่นำสนใจได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ และการเข้าทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านอย่างเป็นธรรม ลักษณะและความหลากหลายของพันธุ์ไม้ต่างๆ และการนำไปใช้ประโยชน์ และการดูแลจัดการและอนุรักษ์น้ำ

“ไปดูงาน ไม่ได้ไปแค่ว่าเขาประสบความสำเร็จเท่านั้น มันเหมือนเราขายฝันไปด้วย ให้เขารู้ ให้เขาเห็น ร่วมสร้างฝันและเป้าหมายเดียวกัน ถ้าทำงานมีเป้าหมาย ก็จะมีหวัง ค่อยเป็นค่อยไป” (สัมภาษณ์ นายชัยพร กลิ่นจันทร์)

สิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงานและนำมาพัฒนา ใช้ในพื้นที่ เกิดความเชื่อมโยงการจัดการป่าชุมชนระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนกับองค์การบริหารส่วนตำบล เข้ามาร่วมสนับสนุน และพัฒนากิจกรรมการจัดการป่าชุมชนทั้งด้านนโยบายและงบประมาณ มีการประสานงานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องลักษณะของ ระบบที่เลี้ยง ชุมชนนั้กับปฏิบัติปรับเปลี่ยนแนวคิด ด้านการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ เช่น ส่งเสริมการผลิตน้ำส้มควันไม้ ที่ได้จากการเผาถ่านมาใช้

ป้องกันแมลงศัตรูพืชและช่วยลดกลิ่นเหม็นของคอกเลี้ยงสัตว์ และนำมาใช้ผสมอาหารสัตว์ สนับสนุนให้ปลูกผักพื้นบ้านที่มีสรรพคุณทางด้านอาหารและบริเวณแปลงหลังบ้านและที่ว่างรอบบ้านของแต่ละครัวเรือน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการบริโภคและรักษาพยาบาล เบื้องต้น ส่งเสริมอาชีพเสริม ฝึกอบรมกลุ่มแม่บ้าน ผู้สูงอายุ เช่น กรองแผลก ต่อยอดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเยาวชนโดยจัดเป็นกิจกรรมบริหารจัดการป่า จัดสร้างฝายชะลอน้ำบนเขาอ้ายโปด เพื่อชะลอการไหลของน้ำ ช่วยสร้างความชุ่มชื้นให้ป่า และเป็นแอ่งน้ำสำหรับสัตว์ที่อาศัยในป่า หลังจากเข้าสำรวจพื้นที่และความเป็นไปได้แล้ว

ปี พ.ศ. 2551 จัดตั้งศูนย์อนุรักษ์ขยายพันธุ์เต่าหัวหรือเต่าเหลืองที่บ้านนายสมควร เหล่าจันทิก เพื่อเพาะพันธุ์เต่าเหลืองกลับคืนสู่ป่า ในปีนี้ยังได้รับรางวัลชนะเลิศป่าชุมชนดีเด่นระดับจังหวัด ในโครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน ประจำปี พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นโครงการความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้และบริษัท ผลิตภัณฑ์ไฟฟ้าราชบุรี โฮลดิ้ง จำกัด (มหาชน) อีกด้วย

“ก็ถือว่าประสบความสำเร็จไปบ้าง ผืนของเราที่ต้องทำต่อ ไม่ใช่ได้รางวัลแล้วจะเป็นที่สุด มันก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เราต้องทำต่อไป แล้วมองไปข้างหน้า อีก เป้าหมายยังมีอีก เราต้องผืนต่อ เพราะมันจะสร้างแรง ขึ้นหลังเสือแล้วลงยาก” (สัมภาษณ์ นายชัยพร กลิ่นจันทร์)

ในระดับเครือข่าย กลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายโปด ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัด และเครือข่ายชีวิตสาธารณะ- ท้องถิ่นนาอยู่ จังหวัดลพบุรี มีกิจกรรมการจัดการความรู้ที่กระทำร่วมกัน ได้แก่ จัดประชุมเครือข่ายทุก 3 เดือน นอกจากนี้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องยังจัดกิจกรรมประสานกับเครือข่ายอย่างเป็นเนื่อง เช่น สถานีดับไฟป่าลพบุรีจัดรถตรวจดับไฟป่าทุกวัน ที่ 24 กุมภาพันธ์ ของทุกปี โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพ เพื่อซักซ้อมฝึกปฏิบัติ แลกเปลี่ยนความรู้ ปัญหา ในพื้นที่ที่มีลักษณะแตกต่างกันอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้การจัดการป่า ชุมชนเขาอ้ายโปด ยังถูกใช้เป็นตัวอย่างของการถอดบทเรียนความสำเร็จให้กับเครือข่าย

“ กลุ่มก็ส่งตัวแทนไปร่วมกับเครือข่ายสม่ำเสมอ ปัญหาแต่ละที่จะแตกต่างกัน เราผลัดเปลี่ยนที่ประชุมไปตามพื้นที่เครือข่าย ทำให้เรามองเห็นสภาพพื้นที่จริงๆ ไม่ต้องมานั่งนึกภาพ ช่วยให้เราหาแนวทางได้ง่าย” (สัมภาษณ์ นายวิจิต สง่าชาติ)

สิ่งที่ได้จากการจัดการความรู้ในระดับเครือข่าย ได้แก่ แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ทำงานระหว่างเครือข่าย สร้างพลังของกระบวนการทำงาน และสร้างอำนาจการต่อรองกับองค์กรต่างๆ

ผลสำเร็จของการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน

1. ได้พื้นที่ป่ากลับคืนมาและความหลากหลายทางชีวภาพมีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น เพราะชุมชนร่วมกันปลูกป่า ปฏิบัติตามแผนกิจกรรม และกฎระเบียบร่วมกันของชุมชน
2. ชุมชนเกิดจิตสำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ป่า ซึ่งเป็นพลังสร้างความสามัคคีร่วมกันในชุมชน
3. ชุมชนมีแบบแผนการจัดการป่าอย่างเป็นระบบชัดเจน มีระเบียบข้อบังคับตกลงร่วมกันในชุมชน และมีกิจกรรมประเพณีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง
4. ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเกิดขึ้นลดน้อยลง เช่น แหล่งน้ำในชุมชนมีปริมาณเพิ่มขึ้น
5. ชุมชนได้รับการยอมรับจากบุคคลและองค์กรภายนอกมากขึ้น
6. ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ จากความเป็นชุมชนต้นแบบให้กับองค์กรและหน่วยงานอื่น ๆ

ปัญหา อุปสรรค และข้อจำกัดของการจัดการป่า

1. การกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่า ระเบียบข้อบังคับและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบางกลุ่มที่เคยใช้ประโยชน์จากป่าต้องเสียประโยชน์ไป เนื่องจากต้องปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของชุมชน
2. ชาวบ้านในชุมชนมีความกังวล เนื่องจากมีภาระทั้งทางกายและใจมากขึ้นจากกิจกรรมอนุรักษ์ป่า เช่น การป้องกันไฟป่า การผลัดเวรยามดูป่า ความขัดแย้งที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากป่า เป็นต้น
3. การสร้างผู้นำและบุคลากรทำงาน เป็นปัญหาขององค์กรที่จะค้นหา คนใหม่ๆเข้ามาทำงาน ตั้งแต่ความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ การเงิน เสียสละ ซื่อสัตย์ ได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือจากคนในชุมชน และมีคุณธรรม
4. ด้านเงินทุน แม้ว่าป่าชุมชนจะตั้งกองทุนป่าชุมชนเขาอ้ายโป้ดและได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ แล้ว แต่ยังไม่เพียงพอ

องค์ความรู้ของการจัดการป่าชุมชนเขาอ้ายโป้ด ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชน ได้จากการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ ความสัมพันธ์ของคนที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ การขยายตัวของชุมชน ความเจริญเข้ามา ชุมชนย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ เมื่อมีความไม่สมดุลกันจึงส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สิ่งที่ตามมาคือความพยายามของชุมชนที่จะแก้ไขปัญหา โดยการนำความรู้และประสบการณ์ ระบบคิด คุณค่า ความเชื่อของชุมชน กำหนดเป้าหมายเพื่อสร้างองค์ความรู้ต่อการจัดการป่าของชุมชนอย่างเหมาะสม การจัดการป่าที่ยึดผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเท่าเทียม ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน

การจัดการความรู้ของชุมชนด้านการจัดการป่าชุมชน เกิดจากแนวคิดความเข้าใจธรรมชาติ ลักษณะของคนและองค์กรจะช่วยให้เกิดการจัดการความรู้ร่วมกัน ในระยะแรกชุมชนมีการจัดการความรู้ยังไม่เป็นระบบและชัดเจน วิถีชีวิตของชุมชนยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานของกลุ่ม การบริหารจัดการเป็นการจัดการตามสถานการณ์เพื่อตอบปัญหาเฉพาะหน้า การจัดการความรู้ของชุมชนอย่างเป็นทางการตามกรอบ SECI ของ Nonaka ที่เกิดขึ้น เป็นความรู้ที่ไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในบุคคลและองค์กร โดยที่ผู้นำและกลุ่มรวมตัวกันรับรู้ปัญหาจากการการสนทนา ถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกัน แล้วจึงแลกเปลี่ยนความรู้ที่มีในแต่ละคนกันออกมา ซึ่งต้องอาศัยความความสัมพันธ์ระหว่างกัน ความเชื่อมั่น การยอมรับนับถือกันระหว่างผู้นำและกลุ่ม เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์หรือฝันร่วมกัน ส่วนใหญ่กลุ่มใช้เครื่องมือจัดการความรู้แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในระดับบุคคล กลุ่มและเครือข่าย ระดับบุคคลได้แก่ การสนทนาพูดคุย ฝึกปฏิบัติ ระดับกลุ่ม ได้แก่ ศึกษาดูงาน ประชุม จัดเวทีชาวบ้าน ระดับเครือข่าย ได้แก่ ได้เป็นความรู้และข้อมูลที่เหมาะสม จากนั้นนำความรู้ที่ได้ไปทดลองและ ปฏิบัติในชุมชน เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง องค์ความรู้ต่างๆที่ได้ของชุมชนจะถ่ายทอดผ่านกระบวนการบอกเล่า อธิบาย พูดคุยสนทนา ที่มีขีดจำกัดจذبบันทึก ทำให้ความรู้ฝังลึกที่ถูกลืม ายทอดออกมาถูกลืมเลือน แนวคิดของการจัดการความรู้ต่อการทำงาน กลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายโป้ดมีความเชื่อว่าการใช้ความรู้และประสบการณ์ตรงผ่านการทำงานของกลุ่มและบุคคล กำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนจะส่งผลต่อความสำเร็จของงานและสร้างความเชื่อมั่นของชุมชนที่มีต่อองค์กร ภาวะผู้นำที่เข้มแข็งและการยอมรับนับถือจากชุมชน ทำให้การทำงานด้านป่าชุมชนได้รับความร่วมมือและความสนใจจากคนภายนอกและภายในชุมชน

กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 1) การค้นหาความรู้ ชุมชนมีการค้นหาความรู้จากการศึกษา ค้นคว้าจากแหล่งความรู้เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์จากหน่วยงานต่างๆที่มีข้อมูลความรู้ที่ต้องการ 2) การสร้างและแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ของกลุ่มเกิดจากประสบการณ์การทำงาน สมาชิกภายในกลุ่ม และมาจากความรู้ที่ได้รับจากภายนอก เครื่องมือที่ใช้

สร้างความรู้ในชุมชน เช่น การศึกษาแบบมีส่วนร่วมกับสถานศึกษา การถอดบทเรียนความสำเร็จ การพูดคุย การประชุม แลกเปลี่ยนความรู้ การแสวงหาความรู้ จากการค้นคว้า จากเอกสาร ตำรา และประสบการณ์เฉพาะ จา กตัวบุคคล และองค์กร หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องโดยผ่านกิจกรรมศึกษาดูงาน การอบรมจากกลุ่มหรือองค์กรมาให้ความรู้แบบเพื่อนช่วยเพื่อน 3) การ จัดการความรู้ให้เป็นระบบ ได้แก่ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เอกสารประกอบการเรียน คู่มือพืชสมุนไพรป่าเขาอายุป่า 4) การ เข้าถึงความรู้ การป้อนความรู้/ การเลือกใช้ความรู้ ส่วนมากจะได้จากการศึกษาดู งาน แล้วนำมาคัดเลือกความรู้ที่เป็นประโยชน์ ต่อการทำงาน และนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนและองค์กร ผ่านกระบวนการประชุม พุดคุย และปฏิบัติ 5) การ แบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ แบบการแลกเปลี่ยน ความรู้เกิดขึ้น 2 ระดับ คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างบุคคลภายในองค์กร องค์กรกับองค์กร ได้แก่ การจัดให้เป็นที่ศึกษาดูงานจากองค์กรภายนอก เป็นการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่ภายนอก และรับ ความรู้ภายนอกเข้าสู่ชุมชน 6) การเรียนรู้ กลุ่มจะนำความรู้ในชุมชนและจากภายนอก มาศึกษา ทดลอง หรือปรับเปลี่ยน เพื่อให้ ได้ความรู้และกิจกรรมที่เหมาะสมกับชุมชน

ความสำเร็จของการจัดการความรู้ของกลุ่ม เกิดจากผู้นำและภาวะผู้นำที่ใฝ่รู้ เสียสละ มีความรู้และประสบการณ์ เป็นที่ยอมรับเคารพนับถือ และเป็นแบบอย่างที่ดี องค์กร ที่มีการ กำหนดโครงสร้างและหน้าที่อย่างชัดเจน การสร้างฝันหรือ กำหนดเป้าหมายร่วมกันเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้เกิดเกิดกระบวนการจัดการความรู้จนกลายเป็นองค์กรใฝ่รู้ การได้รับการ สนับสนุนจากหน่วยงานภายในและภายนอกจะช่วยสร้างทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนทางเศรษฐกิจ กระบวนการจัด การ ความรู้ควบคู่ไปกับบริบทชุมชนอย่างเหมาะสม

แนวทางการสร้างความตระหนักของชุมชนต่อการจัดการป่า

1. ส่งเสริมความรู้และกระตุ้นแนวคิดให้เห็นความสำคัญของการจัดการป่าชุมชนในทุกกลุ่มคน
2. สร้างแรงจูงใจของชุมชนต่อการมีส่วนร่วมต่อการจัดการป่าชุมชนผ่านกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

แนวทางการพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้

1. สนับสนุน การพัฒนาและสร้าง โอกาสให้กับกลุ่มและบุคคลขึ้นทดแทนตามความรู้ ความสามารถ และ ประสบการณ์ให้เกิดขึ้นภายในชุมชน
2. สนับสนุนให้มีการต่อยอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและชุมชน
3. สร้างชุมชนให้เป็นองค์กรใฝ่รู้โดยพัฒนากระบวนการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะ

1. วางแนวทางการบริหารจัดการป่าชุมชนชัดเจน ที่จะไม่เกิดผลกระทบจาก การปรับเปลี่ยนขององค์กร ปกครองท้องถิ่น เพื่อให้พลวัตของการจัดการป่าชุมชนมีความต่อเนื่อง
2. ศึกษาแนวทางพัฒนากลไกการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กรมป่าไม้. (2549). แนวทางการดำเนินงานพัฒนาป่าไม้แบบบูรณาการ . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่ง ประเทศไทย จำกัด.

กรมป่าไม้. ข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ 2551 : ค้นคว้าใน : <http://www.forest.go.th/stat/stat51/stat2551.htm> : 12 พฤษภาคม 2552.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.). (2534). ผลการศึกษาและข้อเสนอทางนโยบาย ใน วรรณนาการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า . กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนากรมป่าไม้.

ชาติรี เจริญศิริ และคณะ . (2547). ประชาคมนำกับการจัดการความรู้ . กรุงเทพฯ : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.).

น้ำทิพย์ วิภาวิน. (2537). การจัดการความรู้กับคลังความรู้. กรุงเทพฯ : บริษัท เอสอาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.

ประพนธ์ ผาสุขยืด. (2550). การจัดการความรู้ (KM) ฉบับขับเคลื่อน LO. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไผ่ไหม.

พรชิตา วิเชียรปัญญา (2547). การจัดการความรู้ กรุงเทพฯ : ชรรคมถการพิมพ์

วิจารณ์ พานิช. (2548). การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : ฝ่ายโรงพิมพ์ บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2550). โครงการวิจัย กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน การจัดการองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง. สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550. การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า. กรุงเทพฯ:บริษัททวิทัศน์การพิมพ์.

เสน่ห์ จามริก และคณะ.(2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย:แนวคิดการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด . (2534). “วรรณนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคเหนือตอนบน ”

ใน เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บก.) วรรณนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ . (2543). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย . กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2546). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.